

РОСТИСЛАВ БНДИК

Надволжанські фіни в краніологічному освітленні.

Східня Європа не виступав на історичну арену в один час. З цього погляду її можна поділити на дві частини: південну — степову й північну — лісисту. Перша була від непам'ятних часів тереном, котрим пересувалися ряди кочовиків з Центральної Азії, задержуючися на ній довше або коротше, залежно від того, чи були досить сильні, щоб відперти дальші ряди орд, які наступали на їх плечі, орд, часто споріднених з ними. А що вже в ранній історичній добі були над берегами Чорного моря гелленські колонії, то й не диво, що про ці всі переміни ми маємо досить докладні відомості, починаючи Гесіодом, Арістархом та Геродотом, а кінчаючи Тацитом, Страбоном та Аміяном Марцеліном, не вчисляючи багато інших, що подавали деколи дуже цікаві вістки про північно-східню колонію римської імперії. Кімери, Скити, Сармати та Аляни з індоєвропейців, Гуни, Авари та Болгари з центроазіятів — це частина плеяди прізвищ, що вишовнюють хроніки гелленських та римських істориків.

Не так мається справа з північними народами, до котрих купці та войовники дуже рідко доходили, вдовольняючися тільки переказами, що кружляли поміж народом, але ж майже завжди мали легендарно-мітичний характер. Тут грали ролю одноокі велити, грифи, безкраї пустині та самоцвіти, але ж із цих фраз тяжко дошукатися історичної істини. Тимто можна здогадуватися, що вандрівники не тільки рідко доходили на північ, але й навпаки: з півночі мало хто їхався до культурних осередків, котрі в іншому випадку могли були спокушувати своїм багатством злидених, але хоробрих номадів. Коли ми не бачимо ані перед нашою ерою ані пізніше північних міграцій, і то не таких грандіозних, що виливалися через браму народів, а куди менших, то мусимо зробити висновок, що на півночі етнічні відносини були умовно спетрифіковані, бож Сибір взагалі мало впливав на зміну складу північних народів.

Потвердження такої тези находимо і в старинних істориків. За північних сусідів скитів уважає Геродот (виключаємо венедів, що, як доказано, були слов'янами) андрофагів, мелянхленів і будинів. Ці саміські назви подибуємо й багато століть пізніше в Аміяна Марцеліна (IV. ст. нашої ери) „...за ними, кажуть, кочують в порізних місцях мелянхлени й андрофаги, що живляться людським мясом; усі сусідні народи покинули їх через їх нелюдський спосіб відживи й відійшли в далекі землі“. Як відомо, Аміян згадує назви народів тільки знад Чорного моря і повпорює старі назви Геродота для північних народів, а це певне стояло у зв'язку з тією петрифікацією відносин, що про неї ми згадали раніше. Цій петрифікації сприяла і лісиста околиця, не пригідна ні для кущів ні для південних кочовиків.

Такі відносини тривали так довго, доки тяглася міграція іранських народів: скитів, сарматів та алянів. В IV. ст. нашої ери починається міграція східних слов'ян, (готів при розгляді пропускаємо, бо вони дійшли до більш південних сторін), як це твердить Грушевський, починаючи скору колонізацію східних областей. Потверджують її й антропологічні досліді, як це можна міркувати зі слів Богданова, який довгоголову расу — нема сумніву, що тут можуть тільки два найчисленніші європейські типи входити в рахубу: нордійський і левантійський, що в високому проценті виступали в давніх слов'ян — стверджує у південно-західних околицях аж по Мюскву та озерний басейн. Ця колонізація це властиво експансія молодого сильного племені, що поширює границі своїх впливів, бо властива колонізація, цебто висилані громади з метрополій починається куди пізніше й припадає десь на XI—XII вік. Найстаршими колоніями в тому розумінні були: Ростов, Суздаль, а то й радимичів та в'ятичів треба б уважати за таких конквістадорів. Дещо пізніше колонізація приймає ще інший характер. Вона має вже не так торговельні чи експансивні цілі, а є власне більше відворотом у ліси перед дикими кочовиками, що випадали раз у раз із брами народів і закладали свої оселі над берегами рік: Уралу, Волги, Дону та Дніпра. Чи передтим аналогічно не поступали так і іранські кочовики, це повинні доказати антропологічні досліді.

Найвизначнішими представниками таких орд, що добилися в першому тисячолітті досить далеко на північ, є надволжанські болгари й хозари. Саме на той час припадає розквіт арабської могутности, що її сліди тягнуться поза північний Кавказ і що увійшла була вже у традицію, як про це свідчать культурні остан-

ки з місцевости болгар у казанській губернії. Але ці впливи не є тривалі, не вважаючи на дорогі соболі та срібні лиси, так модні на тодішніх дворах арабських каліфів. Тимто, хоч як сильно перехреснюються тепер впливи різних центрально-азійських, малоазійських та центрально- а навіть північно-європейських народів (бож і варяги починають у тому часі запускатися на південний схід на своїх легких човнах, шукаючи дороги до Багдаду) — північні племена, що не жили ще досі історичним життям, виступають уже на історичну сцену, хоч, на нашу думку, з тою самою фізіономією, що перед століттями. Ще найбільшу зміну в антропологічному розумінні могли внести хозари, що жили над Озівським морем, але політично займали край між Волгою й Окою. Та хоч вони займали й далекі західні країни поза Дніпро, але ми там не подибуємо ані сліду їх антропологічного впливу. Це зрозуміле, бо ж політична організація, при малім розмірно адміністративнім апараті не може вносити жадних змін у антропологічному розумінні. Коли не подибуємо таких впливів і в безпосередніх сусідів хозар, у алянів, то не можемо їх подибати і в північних племен. Вони зіткнулися із хозарами приблизно в VIII. столітті, бож у VII. хозари жили над берегами Каспійського моря, а потім той зв'язок уривається.

Ці та інші причини витягли фінсько-угрійські племена на історичну сцену аж у так пізньому часі, хоч жили вони вже на своїх територіях від найдавніших часів у таких границях: Урал зі сходу, Льодове море з півночі, Балтійське море з заходу, а з півдня лінію лісу, як на це вказують старинні історики, дарма що Тацит своїх „Фенні“ уміщує далеко на Заході! Зі слов'янами фіни зійшлися около 600. р., як це можна міркувати з первісности запозичених висловів. В тому саме часі вони втрачають зв'язок із алянами, його переривають турецькі орди, що їх наслідниками тепер є чуваші. Зв'язок зі слов'янами мав вирішений вплив на історичну долю фінів. Це заслуга київського літописця, що він увів їх до історії. Він знає такі їх імена: між Волгою та Окою — Мордва, над долішньою Окою — Муром, над країною Муром — Меря, а далі на північ — Весь. Тепер живуть там череміси, в околицях Вятки, це так звані надволянські фіни, та пермяки в північній околиці, що мають за сусідів вотяків. Нема чого сумніватися, що це ті самі народи, які виступали іще в старовину під легендарними назвами, хоч вони дещо змінилися останніми часами через слов'янську колонізацію. Кажу дещо, бо, як доказують антропологічні досліді

¹⁾ Матеріялы по археології Россіи. Ч. 26. стор. 23.

над східними фінами, їх фізіономія улягла лише дрібним відхилам, не вважаючи на такі великі зовнішні переміни.

Зводячи легендарні імена старовинних істориків із теперішніми фінськими назвами, ми послуговувалися здогадами Томашка. Томашек ідентифікує черемісів із андрофагами та мелянхленами, вотяків і зиріян з будинами. Його докази здебільша лінгвістичні (напр. назва пермських вотяків, що називають себе „Уди“, малаб походити від вотяцького слова ву (вода). Приймаючи цю гіпотезу ми водночас мусимо прийняти, що будини емігрували в більш північні околиці під напором чорноморських кочовиків, бо Геродот, хоч і вміщує їх в лісних околицях, то далеко більше на південь, ніж їх теперішні садиби. При цьому варто звернути увагу на фізичну характеристику тих північних геродотових народів. Геродот описує будинів як — *ἔθνος γλαυκόν τε πᾶν ἰσχυρῶς ἐσσι καὶ πυρρόν*¹⁾. Гіпократ для скитів подає ідентичну, аж дивно, характеристику: „*Πυρρόν δὲ τὸ γένος ἐστὶ τὸ Σκυθικόν*...“²⁾ Виходилоб, що між обома народами сутньої різниці нема!! В обох випадках маємо до діла з нордійським описом яснооким і та ясноволосим. Одначе дальший опис тіла скитів у Гіпократа не підходить під характеристику північного типу, він нагадує більше ценроазійський. Що він виступав у скитів — що до того сумнівів нема, бо ж і вони мігрували в 7. столітті з Центральної Азії. Цей здогад потверджують і міркування Арістотелеві: *διὰ τὴ Αἰθιοπες μὲν οὐλότριχες, Σκύθαι δὲ καὶ οἱ πρὸς ἄρκτον ἐὸ δούτριχες*³⁾. Тут ми мали простоволосість скитів, андрофагів, мелянхленів та будинів, бо Арістотель міг мати на думці тільки цих останніх, пишучи „*οἱ πρὸς ἄρκτον*“. Якже тоді погодити іранських скитів, які могли мати азійську домішку, з фінами з їх передовсім азійським характером? Пояснити собі цю справу ми зможемо тільки тоді, коли відділимо один від одного обидва вислови, яких уживають у характеристиці Геродот і Гіпократ: „*γλαυκόν*“ та „*πυρρόν*“. і приділимо їх до цілком різних морфологічних однот. Але й тоді характеристика старовинних буде тільки вказівкою на те, чого нам можна і слід сподіватися при антропологічних аналізах, коли брати до помічі модерний апарат. Що між народами північно-східньої Європи і тим самим і між надволжанськими фінами, були представники нордійського типу, в тому нічого дивного немає, бо ж скити були аж надто близькі їх сусіди, щоби протя-

¹⁾ Цитую за В. В. Латипевим: Извѣстія древних писателей о Скиѣ и Кавказѣ. С. Петербург. 1896.

²⁾ op. cit.

³⁾ op. cit.

гом століть до них не дібралися представники ясних блондинів, хоч би вже навіть наслідком воєнних заверюх у степах. Тут справа тільки в процентовому відношенні. Я міркую, що і знаменитого історика і знаменитого природника збили з пантелику психологічні наставлення: вони-ж як геллени уважали за справжніх людей тільки гелленів, а тим часом у своїх подорожах стрінули й серед диких таких самих яснокожих, яких бачили в себе в Гелладі й записали це як різке явище. Прикмета простоволосости тих народів у Арістотеля наводить на думку, що прикметник „*πυρρόν*“ краще віднести до барви шкіри, ніж волосся, бо ж волосся як „*πυρρόν*“ було б скоріш „руде“, ніж „золотисте“, ясне, а рудих узагалі подибується небагато, але ж зате бувають вони скрізь і ні Геродот, а тим менше Гіпократ не потребували б аж цього зокрема підносити. Таким чином шкіра більш підходить під поняття, тай самі геллени, (крім поетичної мови не вживали на означення ясного волосся²⁾ терміну *πυρρόν*“.

Подібні психологічні наставлення подибуємо і в пізніших істориків. Аміян Марцелін описує алянів як приналежних до нордійського типу, хоч Гіпократ ще до нього описує фазіянів¹⁾ як чисто кровних монголів. Бо ж як, коли не психологічними наставленнями можна собі пояснити те, що серед сучасних східніх фінів ледви 3.6 процент ясно-, а аж 86 процент темноволосих? Отже тільки упередження до всяких „однокожих“, „вошоїдів“³⁾ вирішило про повстання характеристики, яку дехто хотів би поширити на цілу південно-східню Європу. Розуміється, що простоволосий (Арістотель) і жовтошкірий (Геродот, Гіпократ) тип, т. зн. центр-азійський, витиснули пізніше зовсім європейські елементи: у скитів він як напливовий і малочисельний, зникає розмірно рано, а в андрофагів, мелянхленів і будинів задержався по сьогодні.

Виступає тут протилежна субституція: жовтий елемент міг бути заступлений тільки там, де ті елементи, що субституували, могли взагалі бути передовсім на чорноморських степах. Антропологічні досліді над краніологією скитів указують на велитенську перевагу в них північного типу. Як побачимо пізніше, протилежне становище займають „узагалі народи півночі“ в Арістотеля, де

¹⁾ Фазіяни — мешканці з над ріки Фазиди; уміщували її в різних часах по обох боках Кавказу. Отже мала вона мітичне забарвлення. Імовірно була це Кубань, Гінаніс. над котрою мешкали східні скитські орди: сармати та аляни.

²⁾ *ξανθός*, ясноволосий, русавий.

³⁾ *φθειρόμενοι*.

стрічаємо передовсім азійські елементи, і ця тамошня первісність типів задержується на цілі століття. Для нас дуже цікаве те, що на цю субстанцію звернув свою увагу й геніяльний Гіпократ! Він каже, що від „скіснооких здебільшого родяться скіснооки“. Далі інформує він нас про штучну здовженість голови, але додає, що „цей звичай не має вже сили через помішання довгоголових із іншими“ т. зн. з короткоголовими, від котрих одначе почали родитися довгоголови! Уважаючи модерної номенклатури: генетика й селекція були чинниками у згаданій вище субституції. Довгоголовість Гіпократа вияснює нам і причину помилок старовинних при описі ясного типу. Довгоголовість, на думку Гіпократа вважалася за шляхотнішу породу. Це було прикметне для раси володарів, а чужинці стрічалися безпосередно, переважно, коли не виключно, саме з ватажками, і тільки посередно з їх підданими, в яких бичили те, що найбільше впадало в око — шкіру.

З наведених міркувань виходить, що вже старовинні звернули увагу на існування нордійських і азійських елементів у Східній Європі. Наше завдання показати, яку антропологічну підставу у східних фінів могли мати їх погляди.

КРАНІОЛОГІЧНИЙ МАТЕРІЯЛ.

Краніологічний матеріал, що ми його проаналізували при допомозі статистичних метод, походить передусім із могили в селі Малий Полом вятської губернії; — тільки два черепи (чч. 1256 і 1255) взяті з могили в симбірській губернії. На підставі археологічних находів означено їх вік на IX. століття нашої ери. Як виходить із уводу, ці черепи можемо віднести до надволянських фінів. Матеріал проаналізовано при допомозі методи подібностей й різниць. Осягнувши ідентичні висліди, публікуємо тільки матеріал опрацьований методом різниць, бо він обіймає собою цілість.

„Оборник Музея Антропологии и Этнографии“, том VIII., стор. 239—252, містить праці Г. Ф. Дебеца: „Черепи из финских могильников“, де автор опублікував і пробував проаналізувати матеріал, що є предметом і нашої розправи. Здається, Г. Ф. Дебец відкинув а пріорі методу різниць, бо вона, як він каже, „не может дать ушутительных результатов, когда типы резко различны по количеству“. Через те він користувався краніоскопійною методою, на підставі котрої подав загальну характеристику цілої групи черепів, відділяючи від неї тільки черепи ч. ч. 1333 і 1322.

Опублікований матеріал має велике значіння для краніології

Східної Європи не тільки з огляду на свій час, але ще й тому, що з того самого віку маємо серію алянських черепів, майже сусідніх під географічним оглядом. Перевести докладне порівняння обох матеріалів можна тільки так, що розібемо й фінську групу на поодинокі расові елементи та знайдемо їх процентове відношення між собою, бо щоб ціла група крім двох вичислених черепів, виявляла той самий тип, як цього хоче Г. Ф. Дебец, можна було вже наперед сумніватися.

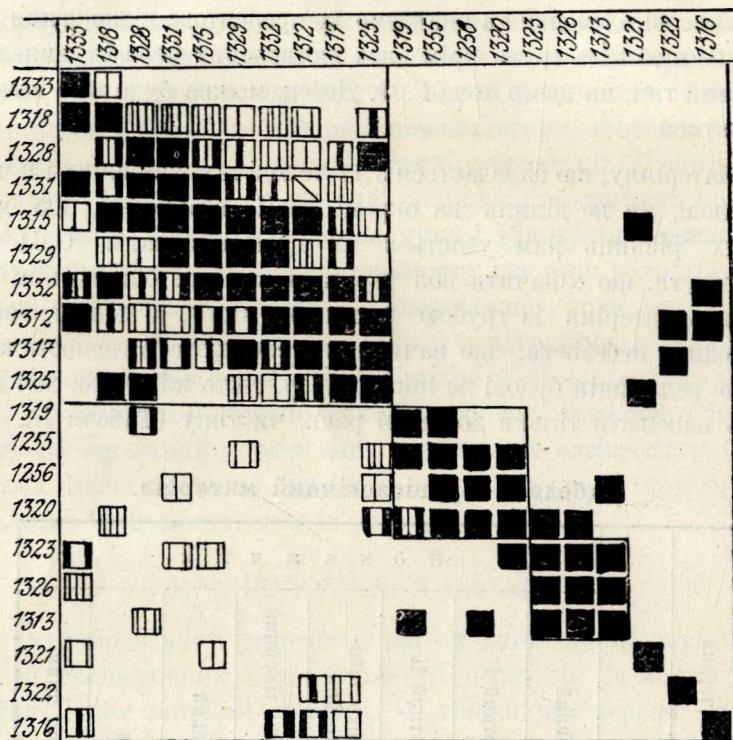
Матеріалу, що складається з 11 чоловічих 7 жіночих і 2 черепів молоді, ми не ділили на окремі серії, вважаючи, що мимо полових різниць нам удасться їх проаналізувати. Слід тут підчеркнути, що означити пол черепа в серії, де більше ніж 50% становить матеріал із грубою й тяжкою кістю, є доволі тяжко, бо заходить небезпека, що зачислимо елементи з легкою кістю і менше рельєфній будові до іншого полу, себто жіночого, хоч вони будуть належати тільки до іншої раси, чи типу (Табеля I.).

Табеля I. Краніологічний матеріал.

Число черепа	Пол	Показчик							
		головний	висотний I	висотний II	широкостево-висотний	чолово-тім'яний	лицевий	носа	очних ям
1333	чоловічий	—	—	—	—	60.3	52.2	44.9	84.6
1318		77.6	—	60.9	—	63.3	—	—	78.9
1328		77.1	74.5	63.3	96.5	69.7	47.5	58.1	76.2
1331		74.7	72.5	64.9	97.0	65.4	—	—	—
1315		77.2	—	64.5	—	66.1	—	—	—
1329		79.2	72.5	65.2	91.5	66.7	51.5	56.0	71.1
1332		79.9	73.2	64.2	91.6	65.7	—	—	—
1312		81.4	74.5	64.4	91.6	67.4	48.3	50.0	79.5
1317		79.7	74.7	65.9	96.8	68.3	48.6	50.9	73.2
1325		79.1	—	60.4	—	69.7	47.4	51.6	75.6
1319		71.6	—	—	—	73.7	47.2	55.3	77.8
1255		72.3	69.2	60.5	95.7	73.1	52.2	54.9	76.2
1256		74.1	72.4	58.9	97.8	74.5	51.8	49.6	73.8
1320		73.1	—	59.1	—	68.4	—	—	—
1323		75.3	—	63.7	—	71.0	55.8	52.1	84.9
1326		73.3	76.1	62.8	103.9	72.6	55.4	51.9	84.6
1313		75.8	76.3	61.6	100.7	75.0	—	—	—
1321		77.6	83.8	69.8	107.9	69.1	50.7	47.2	74.4
1322	жіночий	87.2	—	66.6	—	67.4	—	48.1	76.2
1316		83.2	—	65.9	—	67.6	—	53.6	85.0

АНАЛІЗА МАТЕРІЯЛУ.

У склад аналізованого матеріялу увійшло 20 черепів, найменші їх різниці з'ясовані на діаграмі ч. 1 і рисунку ч. 1. Ділиться

Діаграма ч. 1.

він на три виразно зарисовані групи; три черепи, що залишились, творять собою різко відділені елементи, що нав'язуються своїми вартостями до першої групи. Слабі нав'язання першого блоку черепів порозкидані по цілому полі, тісніше лучаться між собою черепи другого та третього блоку, де центральне місце займає череп ч. 1320, дуже ймовірно, з огляду на брак більшої кількості показників.

До першого блоку увійшло 10 черепів (50.0%) від ч. 1333 до ч. 1325. До черепа ч. 1333, поза дев'ятою вартістю черепа ч. 1318, не маємо жадних нав'язань, хоч сам череп лучиться з групою досить сильно. Механічна сполука елементів наступила внаслідок сильного ушкодження черепа ч. 1333, де дивним дивом збереглася тільки лицева частина.

Цей череп вирізняється від цілої групи своїм вузьким чолом (60.3), довшим лицем (52.2), найвузчим у цілій серії носом (44.9)

та високими, як на нашу серію, очними ямами (84.6). Середня арифметична характеризує їх як середньо довгі, середньо високі і не

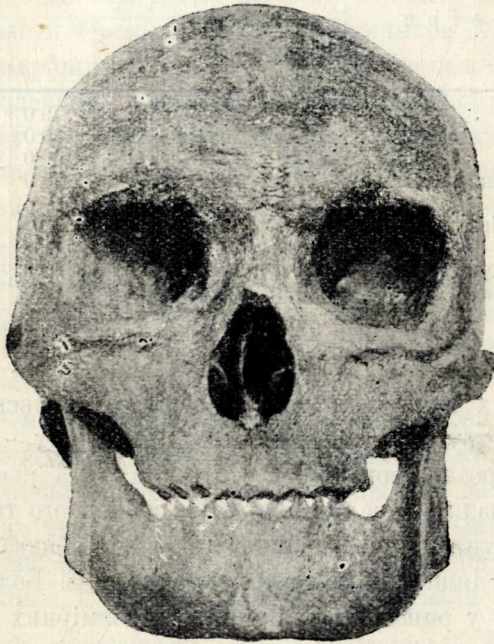

Рисунок ч. 1.

значно широкі, з низьким, широким носом, середньо високими очними ямами та помірним чолом (Табеля II.).

Табеля II. Середні типів.

Показчики	Т и п и					
	π	ρ	α	ι	λ	τ
Головний	78.4	72.8	74.8	77.6	87.2	83.2
Висотний I	73.7	70.8	76.2	83.8	—	—
„ II	63.7	59.5	62.7	69.8	66.6	65.9
Шир.-висотний	93.7	96.8	102.3	107.9	—	—
Лицевий	49.3	50.4	55.6	50.7	—	—
Носа	51.9	53.3	52.0	47.2	48.1	53.6
Очних ямин	77.1	75.9	84.8	74.4	76.2	85.0
Чолово-тімений	66.3	72.4	72.9	69.1	67.4	67.6

В абсолютних розмірах відзначається ця група значною довжиною черепа (179.9) й шириною (140.6), невеликою висотою (132.3) найнижчою в цілм матеріалі, найвужчим чолом (92.8. й (115.6), низьким лицем (65.2), але широким (193.7 і 132.5) та середнім об'ємом черепа (1367.4) (Табеля III.).

Табеля III. Діаметри типів.

Діаметри	Т и п и					
	π	ρ	α	ι	λ	τ
Довжина	179.9	185.5	181.3	179.0	165.0	167.0
Ширина	140.6	135.0	135.7	139.0	144.0	139.0
Висота	132.3	134.5	141.0	150.0	—	—
Найменша ширина чола	92.8	97.8	99.0	96.0	97.0	94.0
Найбільша	115.6	114.8	115.7	—	124.0	109.0
Висота горіш. лица "	65.2	67.7	69.5	72.0	68.0	52.0
Ширина " "	103.7	109.0	102.5	108.0	105.0	97.0
Ширина щоки.	132.5	134.0	125.0	142.0	—	—
Об'єм черепа.	1367.4	1392.7	1314.0	1451.0	1244.0	1222.0

Виділені середні ми порівнювали з іншими й європейських і азійських елементів. До порівняння вживали ми в першому випадку середніх краніологічного матеріалу львівської козацької могили¹⁾, у другому монгольського матеріалу, опублікованого Райхером²⁾ проаналізованого С. Клімком³⁾. Та різниці і в однім і в другім випадку є, не сутні супроти азійського типу, палеоазійського π , як супроти преслов'янського β , хоч обидва ці типи, як це вже доказали інші антропологи, наприклад Е. Бельц⁴⁾, а за ним С. Клімек³⁾, і у описових прикметах і в вимірних істотно не різняться між собою. Ми рішаємося тут означити описані групи палеоазійським типом. Дуже можливо, що череп ч. 1333 належить до тихоокеанського типу ξ , як це можна вносити з його показчиків, так різних від показчиків палеоазіятів; щоб тут рішитися, треба оглянути його описові прикмети (Табеля IV.).

Табеля IV. Типові черепи козацької могили.

Показники	Т и п и				
	α 657	ρ 613	β 653	$\gamma(\lambda)$	λ 608
Головний	74.2	73.2	79.7	83.3	90.7
Висотний I.	75.6	73.2	68.7	75.1	76.7
" II.	69.8	65.6	68.7	—	75.0
Шир.-висотний	99.3	97.0	86.2	90.6	84.6
Чолово-тімений	68.2	70.9	67.6	67.1	58.3
Лицевий	54.6	54.2	50.8	54.6	45.3
Носа	47.9	51.1	54.7	49.9	58.7
Очних ямин	84.6	75.0	71.7	85.5	69.8

¹⁾ R. Jendyk, Analiza kranjologiczna lwowskiej mogily kozackiej, Kosmos, 1931

²⁾ M. Reicher, Untersuchungen über die Schädelform der alpenländischen u. mongolischen Brachycephalen, „L. Morph. Anthr.“ XVI.

³⁾ S. Klimek, Studja nad kranjologją Azji półn., śród. i wsch., Kosmos 1928.

⁴⁾ E. Baelz, Menschenrassen Ostasiens mit spezieller Rücksicht auf Japan, „Zeitschr. f. Ethnol.“ XXXIII.

У склад другого блоку увійшло 4 черепи (20%): від числа 1319 до 1320. Череп ч. 1319 займає в цьому блоку становище на крилі; з цього можна міркувати, що його характер мішаний. Різниться він від решти черепів головним показником (71.6) нижнім лицем (47.2) та ширшим носом (55.3). Хитання показників у цьому типі є такі: в головному між 71.6 — 74.1, висотному I між 69.2 72.4, в висотному II між 58.9—60.5, в широкостево-висотному, 95.7—97.8, в голово-тімennomу між 68.4—74.5, в лицевому між 47.2—52.2, в показнику носа між 49.6—55.3, в показнику очних ямин між 73.8—77.8. Порівнюючи цей тип із виділеними елементами в інших популяціях, знаходимо його найбільшу схожість із левантійським типом, від якого його дещо різнить показник носа. Та як ми вже при іншій нагоді зазначили, в цьому показнику відзеркалюється тип, що є панівний над цілою популяцією. Спостерігаємо це явище й на Кавказі, де вузьконосисть елементів спричинена арменоїдним типом χ і в західній Європі, де зазначається вплив нордійського типу. Дуже можливо, що палеоазійський елемент саме таким чином зазначив своє спільне співжиття. Ствердження цього явища потягає за собою можливість, що обидва типи довше схрещувалися, а вслід за цим довше існували разом.

Третій блок складається з трьох черепів (15.0%) чч. 1323, 1326 і 1313. Хитання показників у цьому типі взагалі майже мінімальні. Середня характеризує їх як довгоголові (74.8) зі значною висотою (76.2 і 62.7), малою шириною (102.3) з довгим лицем (55.6), широкавим носом (52.0), вищими за середні очозими яминами (84.8) та широким чолом (72.9). В абсолютних діаметрах цей тип черепів відзначається досить значною довготою (181.3), не великою шириною (135.7), зате найбільшою висотою (141.0), найширшим чолом (99.0 і 115.7), чи не найдовшим (69.5), але при тому найвужчим лицем (102.5 і 125.0) та середнім об'ємом черепа (1314.0). Є це, як бачимо, типова характеристика нордійського типу, з винятком показника носа, що й доказує порівняння з козацьким черепом типу α ч. 657.

Дальший череп ч. 1321 є посередньоголовий (77.6) з дуже значною висотою (83.8 і 69.8!!), при тому з малою шириною супроти до висоти (107.9) зі середнім лицем (50.7), середнім носом (47.2), низькими очними яминами та широким чолом (69.1). Така характеристика найбільше зближається до нордійсько-середземноморського мішанця північно західного типу. З азійських елементів могли б тут у рахубу входити пацифічний та ескімоський

тип, але ж значні різниці в деяких показниках, передовсім у показнику очних ямин не дозволяють прийняти таку можливість.

Передостанній череп ч. 1322 найбільш короткий (87.2) зі середньою висотою (66.6), з середньошироким носом (48.1), з помірними яминами очей (76.2) та помірним чолом (68.4). Ця характеристика насуває нам думку, що цей тип приналежний до лапоноїдного.

Останній череп ч. 1316 теж короткий (83.2), досить високий (65.9), з середнім чолом (67.6), високими очними яминами (85.0) та широким носом (53.6). Деякі прикмети можна вияснити молодим віком черепа. Дебец означив його вік як *juvenis*. Залишаючи на боці лице, цей череп містить у собі правильну характеристику краніологічного типу. Можуть тут у рахубу входити два типи: з європейських — субнордійський γ , і з азійських — центрально-азійський τ . Субнордійський тип вважають мішанцем нордійсько-лапоноїдного з вузьким носом саме навпаки, як у нашому випадку. Тому зачисляємо його як приналежного до центрально-азійського типу π (Табеля V.).

Табеля V. Середні азійських типів.

Показники	Т п п	
	π	τ
Головний	79.9	83.1
Висотний	70.9	69.4
Шир.-висотний	89.0	83.5
Чолово-тімений	67.5	63.2
Лицевий	52.3	52.2
Носа	51.2	53.5
Очних ямин	80.5	77.6

В *forma verticalis* творять наші типи такі форми за класифікацією Дж. Серджі: палеоазійський тип має найчислоннішу — овоїдну форму (6 *ovoides*, 2 *elipsoides* і 2 *pentagonoides*) левантійський творить еліпсоїдну форму (2 *elipsoides*, 1 *ovoides* і 1 *pentagonoides*), в нордійському типі виступають усі три згадані форми; останні три черепи такі: лапоноїдний — *sphaeroides*, північно-західні — *elipsoides*, центральноазійський *ovoides*. (Табеля VI.).

Табеля VI. Форми черепів по класифікації Серджі'ого.

Т и п и	Форма черепа в norma verticalis				Р а з о м
	Elipso- ides	Ovoides	Pentago- noides	Sphaero- ides	
Палеоазійський	2 ₍₃₎	6 _(4.5)	2 ₍₂₎	—	10
Левантійський	2 _(1.2)	1 _(1.8)	1 _(0.8)	—	4
Нордійський	1 _(0.9)	1 _(1.35)	1 _(0.6)	—	3
Північно-західний	1 _(0.3)	—	—	—	1
Лапоноїдний	—	—	—	1 _(0.05)	1
Центрально-азійський . .	—	1 _(0.45)	—	—	1
Разом . .	6	9	4	1	20

Щоб переконатися, чи покриваються расові типи із краніоскопійною характеристикою в norma verticalis, ми обчислили для них теоретично сподівані вартості, приймаючи, що між ними нема тіснішого зв'язку, чи власне в 45.0%, якщо не будемо вчислювати і тихоокеанського типу ξ на 5.0%. (Табеля VII.).

Табеля VII. Типи в процентівім відношенні.

Т и п и	%	
	Цілого матеріалу	Без муромських черепів
Палеоазійський	(45.0) 50.0	(50.0) 55.56
Левантійський	20.0	11.11
Нордійський	15.0	16.16
Північно-західний	5.0	5.56
Лапоноїдний	5.0	5.56
Центрально-азійський . .	5.0	5.56
Тихоокеанський	(5.0)	5.56)

Табеля дає нам образ тільки для двох типів: палеоазійського й лапоноїдного: для першого мала б бути форма, що найчастіше виступає ovoides, для лапоноїдного — sphaeroides. Інші вартості не мають значіння. Розглядаючи козацькі черепи⁵⁾ за краніоскопійною методою Серджі, ми там теж могли ствердити для лапоноїдів ту саму форму.

Збираючи висліди нашої аналізи, ми стверджуємо між фінськими черепами такі расові типи: палеоазійський π на 50.0%, левантійський ρ в 20.0%, нордійський α на 15.0%, північнозахідний ι на 5.0%, лапоноїдний на 5.0% і центрально-азійський на

⁵⁾ І. с.

5.0%. Годиться зазначити, що муромські черепи були б приналежні до левантійського типу. (Табеля VII.).

У загальних рисах характеристика, що її подав Г. Ф. Дебеч, збігається з нашою в типі γ , з винятком передовсім висоти й чола, що їх змінив у Дебеца наш тип α , ϵ .

СТАТИСТИЧНА АНАЛІЗА ЧЕРЕМІСЬКИХ ЧЕРЕПІВ.

Спеціальне зацікавлення повинно збуджувати в нас питання, який антропологічний склад людности, коли не тієї самої території, то бодай сусідньої — в пізніших часах. Відповідь на це питання дає нам аналіза череміських черепів, опрацьована Ів. Раковським у праці п. з. „Кости Черемісів з давних гробів у Тоншаєві костромської губернії“. (Матеріяли до укр. етнології Т. XVII.), 1918. Львів. Цей знаменитий морфолог в обширному творі подав нам докладний образ 18 черепів, що їх походження означено на XVII—XVIII. століття. Велике значіння цих черепів для антропології фінів вияснив уже сам автор, кажучи про них на іншому місці: „Der ganze Bezirk von Wetluga ist durch Urwälder und grundlose Sümpfe von der Welt abgeschnitten, so dass die Kommunikation mit demselben auch jetzt nur während der Wintermonate möglich ist. Darum ist auch bis heute in diesen Gegenden die Russifizierung noch sehr wenig vorgeschritten, und die Bewohner dieses Bezirkes werden immer noch als Vertreter der echten Tscheremissen betrachtet“ (стор. 137). А далі йдуть такі авторові вияснення: „Die Vergleichen der anthropologischen Merkmale der oben genannten Tscheremissen-Skelette mit denen aller anderen angrenzenden Völkergruppen beweist uns, dass die Tscheremissen anthropologisch zu den Ostfinnen gehören was auch den Ergebnissen der ethnographischen und linguistischen Forschungen entspricht“ (ст. 140). Треба б сподіватися, що з нашими надволянськими фінами череміси мають бодай ту саму або подібну антропологічну фізіономію. Ясно, що внаслідок великого протягу часу нам треба числитися з деякими змінами прикмет у черепах, хоч би це була й та сама територія. Тимто нам слід увагу звернути не так на кождо прикмету зокрема, як на їх комплекс і висоту зросту, яку І. Раковський обчислив для чоловіків на 163.5 см. і 154.0 для жінок. Діється це тому, що на ізольованій території, внаслідок постійного схрещування тих самих елементів, могли повстати відхили в морфологічних прикметах антропологічних типів на загальному підкладі означеної кількості расових первнів. Коли при расовій аналізі відкинути зріст, територію, з котрої черепи

походять, то уваги автора щодо історичної перспективи, які ми подали в цитатах та нарешті ці наші власні вступні завваги, можуть нас легко звести на зовсім хибні шляхи. Не можна залишати на боці краніоскопійних та описових прикмет, які, як пізніше побачимо, матимуть для нас основне значіння.

Зібравши свої досліді, автор доходить до такої морфологічної характеристики черепів:

1.) об'єм досить малий, хоч слід їх ще зачислити до евенкефальних;

2.) вони мезатікефальні за поділом Топінара, а субдоліхокефальні за поділом Бреки, з більшим нахилом до доліхокефалії ніж до брахікефалії;

3.) неврокраніум середньовисоке, ортокефальне, але низький високі черепи теж трапляються;

4.) чоло помірно широке, в жінок відповідно ширше;

5.) лице в чоловіків трохи видовжене, у жінок відповідно ширше;

6.) орбіти високі й помірно широкі;

7.) ніс досить короткий і помірно широкий;

8.) щоки слабо розвинені;

9.) арогнатизм тільки слабо зазначений, черепи переважно майже ортогнатичні;

10.) порівняння аналогічних розмірів і показників у чоловіків і жінок показує, що полові різниці з правила тільки слабо зазначені.

З огляду на нерівномірну збереженість черепів ми поділили матеріал на дві частини: добре збережені й пошкоджені черепи. До першої частини увійшли такі чоловічі й жіночі черепи: ♂ 1, 2, 3, 4, 5, 8, ♀ 12, 13, 14, 15, 16; 17; дитячого черепу ми не брали взагалі до расової аналізи з огляду на його дуже малий вік: 6 років. (Табеля VIII.). Означивши расову приналежність добре збережених, ми порівнювали всі інші черепи з виділеними середніми, а потім із найбільш характеристичними черепами даного типу, влючуючи їх або вже до існуючого расового типу, або створюючи новий. як воно сталося з черепами ч. ч. 6, 7 і 11.

Статистичну аналізу ми перевели методом подібності, користуючись такими сімома показниками: головним, висотним I, широкостним висотним II, чолово-тім'яним, лицевим, носа й очних ямин.

Табеля VIII. Показчики череміських черепів.

Число черепа	Пол	П о к а ж ч и к и								
		Головний	Висотний I	Висотний II	Широкоство- висотний	Чолово-тім'яний	Ліцевий	Носа	Очних ямин	Піднебіння
1	♂	75.8	73.6	64.3	97.1	71.0	56.1	42.9	87.5	79.6
2		78.6	69.9	60.1	89.0	69.1	52.4	46.8	82.5	90.0
3		78.6	67.0	58.8	85.3	67.1	54.8	41.5	87.2	95.4
4		79.2	70.8	64.6	89.4	66.7	58.9	51.0	86.8	84.4
5		74.6	80.9	66.5	108.5	68.2	57.4	47.1	83.8	81.3
6		86.4	73.9	64.8	85.5	62.5	—	—	—	—
7		85.7	72.5	64.3	84.6	60.3	—	—	—	—
8		78.7	73.0	66.9	92.9	67.9	54.7	50.0	92.1	86.4
9		75.8	—	—	—	64.9	—	56.6	82.1	—
10	♀	73.9	68.1	62.8	92.1	65.5	—	—	—	—
11		80.7	81.9	70.2	101.5	68.1	—	—	89.2	—
12		78.4	75.0	64.8	95.7	68.8	54.8	46.2	84.2	90.5
13		77.8	72.2	64.8	92.7	65.7	54.7	42.9	92.1	97.4
14		73.6	69.0	58.6	93.8	71.7	53.2	47.9	81.6	88.4
15		79.4	77.6	69.1	97.7	71.8	56.1	50.0	82.5	102.4
16		79.1	72.9	68.9	92.1	62.9	56.6	51.0	89.1	112.5
17		75.8	70.3	63.2	92.8	66.7	52.3	46.5	94.9	—
18		Inf. I.	81.4	65.2	—	—	48.5	55.9	100.0	84.4

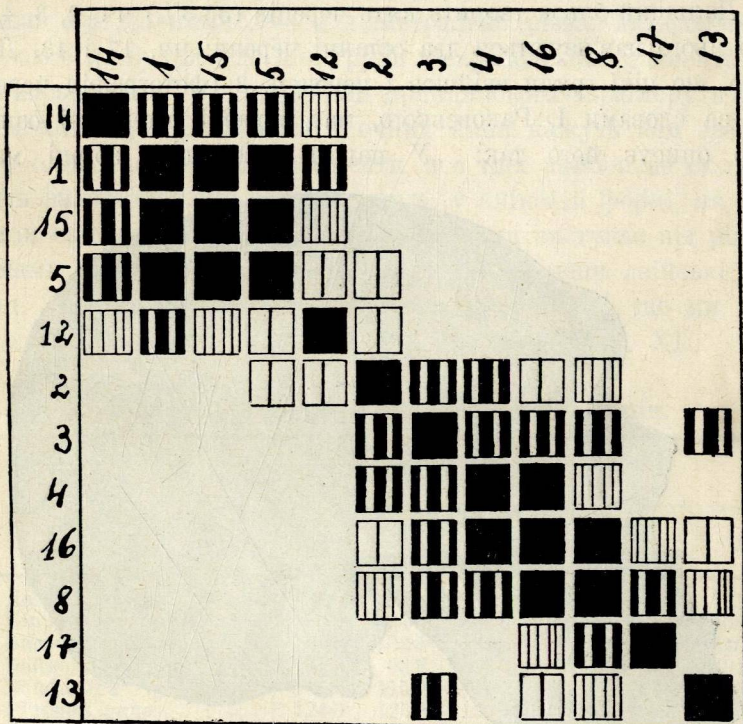
До діаграми ч. 2., що складається в основі з двох блоків, ввійшло 12 черепів: 6 чоловічих і 6 жіночих. До першого блоку ми вчисляємо такі елементи: чч. 1, 15, 5, 12 (23.5%); від загальної середньої цього блоку різняться череп ч. 5. своїм висотним показником I (80.9), широкоство-висотним (108.5), а череп ч. 15. показником носа (50.0) і піднебіння (102.4). Під краніоскопійним оглядом ці черепа виходять як круглаво яйцеваті з п'ятигранним видом у задній нормі, з заокругленим або сплющеним видом у бічній нормі й заокругленим або кришевидним чолом. Слід зазначити тут цілковиту залежність між сплющеним бічним видом і його заокругленою формою чола. Є це майже ідентична середня з виділеною вже передтим середньою нордійського типу α . (Таб. IX.).

Досить сильно навізується до описаної групи жіночий череп ч. 14. Ї він довгий (73.6), низький (69.0 і 58.6), середньо-широкий

Табеля IX. Середні типів.

Показники	Т и п и			
	ε	α	π	ξ
Головний	73.6	77.1	78.8	76.8
Висотний I	69.0	76.8	70.7	71.3
" II	58.6	66.2	63.9	64.0
Широкоство-висотний	93.8	99.8	89.7	92.8
Чолово-тімений	71.7	70.0	66.7	66.2
Лицевий	53.2	56.1	55.5	53.5
Носа	47.9	46.6	48.1	44.6
Очних ямин	81.6	84.5	87.6	93.5
Піднебіння	88.4	88.5	93.7	97.4

(93.8) з широким чолом (71.7), середньо-широким лицем (53.2), помірним носом (47.9), найнижчими очними ямами (81.6) і широким піднебінням (88.4). У загальних формах він творить сла-

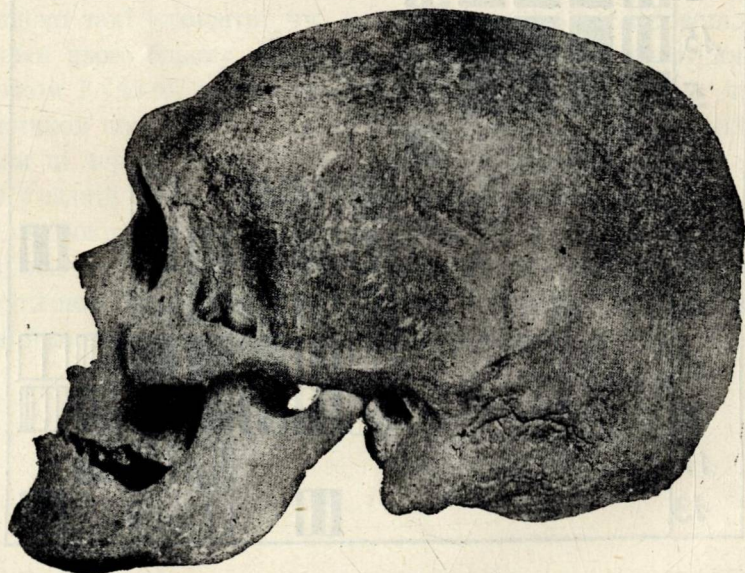
Діаграма ч. 2.

бо зарисований пятикутник із заокругленою задньою частиною кости, в горішній частині сплюснений і має дашковату лобину. Є це без сумніву іберійсько-острівний тип. Дуже подібним до нього є чоловічий череп ч. 10, що відрізняється від попереднього в показниках тільки більшою висотою (62.8) та вужчим чолом (65.5). (Таб. X.).

Табеля X. Середні череміських черепів.

Показники	Т и п и						
	А добре за- хованих черепів	ε	α	π	ξ	λ	γ
Головний	77.5	73.8	77.1	78.3	76.8	86.0	80.7
Висотний I	72.7	68.5	76.8	70.7	71.3	73.2	81.9
„ II	—	60.7	66.2	63.9	64.0	64.1	70.2
Широкоствено-висотний .	93.9	92.9	99.8	89.7	92.8	85.0	101.5
Чолово-тім'яний	68.1	68.6	70.0	66.4	66.2	61.4	68.1
Лицевий	55.2	53.2	56.1	55.5	53.5	—	—
Носа	46.9	47.9	46.6	49.5	44.6	—	—
Очних ям	86.9	81.6	84.5	86.7	93.5	—	89.2
Піднебіння	—	88.4	88.5	93.8	97.4	—	—

Дальший блок творить п'ять черепів (35.3%) чч. 2, 3, 4, 16, 8. До нього нав'язуються два останні черепи: чч. 17 і 13. Дуже цікаво, що цієї групи ввійшов і череп ч. 3 (фотографія черепа), який за словами І. Раковського, має виразні літекоїдні ознаки. Автор описує його так: „У нашій невеличкій збірці маємо

Фотографія черепа ч. 3.

власне один такий череп, що відзначається помітно розвиненими, згаданими пітекоїдними признаками;..... відрізняється він від усіх інших черепів особливими, питомими прикметами: чоло усіх інших черепів особливими, питомими прикметами: чоло незвичайно низьке й сильно похилене взад, орбіти дуже сильно вистають уперед, надбровні дуги могутні і згрубілі, на лобині легко зазначені „гребені“: чоловий, вінцевий і тіменних ліній, причім на тіменних лініях легко помітний слід роздвоєння, лицеві кости дещо сильніше розвинені, як пересічно в інших черепів, беріг кости носової хоч острій, все-ж таки із помітним рівчиком, а вкінці долішня щока сильно розвинена“ (1918. стор. 24—25). Цитована характеристика дуже важна, тим більше, що вона буде нам правити за „живий критерій“ при расовій аналізі, яку ми перевели механічним способом. Череп ч. 3, злучившись високовартостевими коефіцієнтами з іншими черепами цієї самої групи, означає нам їх расову приналежність. На підставі статистичної аналізи могли б ми такий череп зачислити до левантійського чи північно західного типу. Але ж морфологічна характеристика Дж. Серджи, який так далеко посунувся, що черепи середземно-морської раси називав аж „гарними“, — є діаметрально різна. Морфологічною будовою зближується до цієї групи з європейських елементів преслов'янський тип, але ж різниці принципового характеру в таких показниках, як лиця, носа й очних ямин кажуть нам звернути увагу більше на азійські елементи, а з них найбільше сюди підходить палеоазійський тип π , правда, у зміненій формі, як це ми бачили при попередній аналізі. Що цей тип виступає під різними формами в Азії, ми можемо бачити, порівнявши азійські матеріали. Тим то нам не заваджає ніщо припустити, що ми маємо тут до діла з варіантом палеоазійського типу. (Таб. XI.).

Табеля XI. Діаметри череміських черепів.

Д і а м е т р и	Т и п и					
	ϵ	α	π	ξ	λ	γ
Довжина черепа.	181·0	174·0	180·5	179·0	179·0	171·0
Ширина „	133·5	134·0	141·3	137·5	154·0	138·0
Висота „	124·0	133·5	125·6	127·5	131·0	140·0
Найменша ширина чола	95·0	93·8	94·6	91·0	94·5	94·0
Найбільша „	113·0	115·8	114·8	112·0	114·0	115·0
Ширина лиць	124·0	125·3	126·6	128·0	—	124·0
Висота „	66·0	70·3	69·5	68·5	—	—
Об'єм черепа.	1355·0	1336·3	1393·2	1415·0	1425·0	1395·0

Як можна бачити з діаграми, бльок творить осередок із черепами ч. ч. 4, 16, 8, які різняться від інших більшою висотою й шириною, довгим лицем, ширшим носом і вищими очними яминами. Середня репрезентує ці черепа як середньодовгі (78.8), середньонизькі (70.7 і 63.9) й широкі (89.7) з середнім чолом (66.7), довгим лицем (55.5), середнім носом (48.1), властиво високими очними яминами (87.6). Дуже замітні діаметри цього типу в мізковій частині: довжина має 180.5, ширина 141.3, а висота тільки 125.6. В чолі (94.6 і 114.8), в ширині (126.6) і висоті (69.5) лиця займає середні форми. У верхній нормі маємо по два черепа круглаво яйцеваті і слабо пятикутні та один поздовжно яйцеватий: у задній нормі — три пятигранні та два заокруглені, в бічній — чотири сплюснені й один заокруглений, у передній — чотири дашкуваті та один заокруглений.

З пошкоджених черепів досить схожий череп ч. 9 із головним показником 75.8, чолом 64.9, носом 56.6 та очними яминами 82.1. Оглядаючи його в верхній нормі, — матимемо поздовжно-яйцевату форму, в задній — пятикутну, в бічній — сплюснену, в передній — заокруглену.

Останні два черепа, хоч і не лучаться між собою додатними коефіцієнтами, мусимо вважати за дуже схожі між собою як варіанти того самого типу. Індивідуальні різниці в головнім висотнім, лицевім і ямин очних мало переступають, а то й узагалі непереступають границі двох одиниць. Тільки показник носа черепів ч. 17 є 46.2, а ч. 13—42.9, творячи тим самим трохи більшу зміність.

У діаметрах — поза довжиною черепа: 182 і 176 — знаходимо здебільшого ті самі вартости. З огляду на вузьке чоло, високі очні ямини й широке піднебіння обидва черепа зачисляємо до тихоокеанського типу §.

Залишається нам іще обговорити три черепа: ч. ч. 6 і 7 та ч. 11. Ані в будові ані в вимірах нема сутніх різниць між черепами ч. 6 і 7 — вони становлять той самий тип. Є це черепа з дуже високим головним показником (86.0), з дуже значною висотою (73.2 і 64.5), але дуже великою шириною (85.0) і дуже вузьким чолом (61.4). На жаль, лицева частина не збереглася. В діаметрах ці черепа визначаються значною довжиною (179.0), дуже великою шириною (154), розмірно великою висотою (131) й помірним чолом (94.5, 114.0). Як бачимо, низький показник чола повстав унаслідок великої ширини черепа. А так, обидва черепа мають

найбільший об'єм (1425) а в усіх нормах — з винятком верхньої, де маємо раз круглаву і раз круглаво яйцевату, з твоять заокруглені форми. Є це без сумніву черепи лапоноїдного типу (Табеля XI.).

Останній череп ч. 11 є підкруглоголовий (80.7), дуже високий (81.9 і 80.9), але що з огляду на висоту не широкий (101.5); з помірно широким чолом (68.1) й високими очними яминами (89.2). Своєю довжиною (131) він не замітний, зате вирізняється своєю шириною (138) й висотою (140). В усіх інших вимірах займає посереднє становище: чоло — 94 і 115, ширина лиця — 124, об'єм — 1395. З морфологічного боку він згори повздовжно яйцеватий, з заду пятикутний, з боку заокруглений, зпереду дашкуватий. Через брак лицевих ознак тяжко вирішити расову приналежність цього черепа. Справу вияснює дещо високий показник очних ямин, що у сполучі з іншими доводить його расову приналежність до субнордійського типу γ . (Таб. XII.).

Табеля XII. Типи в процентах.

Т и п и	%
Іберо-острівний ϵ	11.8
Нордійський α	23.5
Субнордійський γ	5.9
Лапоноїдний λ	11.8
Пацифічний ξ	11.8
Палеоазійський π	35.3
Разом	100.1

Збираючи результати статистичної аналізи, ми доходимо до виділення таких расових елементів: типу π в 35.3%, типу α в 23.5%, типу ϵ , λ і ξ в 11.8%, а типу γ в 5.9%.

Порівнюючи висліди обох аналіз фінських матеріалів, зауважуємо найперше між череміськими черепами відсутність — левантійського й північно-західного типу — та центральноазійських первнів. Затє виступають три інші: іберійсько-острівний, субнордійський і тихоокеанський тип. Бачимо тут, що на місце двох європейських і одного азійського типу приходять теж два європейські і один азійський, але ж з іншим забарвленням. Та коли сполучити найбільше схожі між собою первні у групи — то дістанемо майже те саме чергування зі зміною в нордійському типі. Пересув нордійського типу та друге в черемісів треба вважати за вислід проникання слов'янських первнів. Пониження палео-

азійського типу з 50% на 35.3% зрозуміле з огляду на географічне положення. Череміси живуть більше на заході, отже й засяг найчисленнішого типу мусів меншати щораз більше на захід і з огляду

Табеля XIII. Порівняння типів в процентах.

Народність	Т и п и								
	π	ρ	α	ι	λ	τ	ϵ	γ	ξ
„Вятчани“ IX. в.	(45 0) 50 0	20 2	15 0	5 0	5 0	5 0	—	—	(5 0)
Череміси XVII. в.	3: 3	—	23 5	—	11 8	—	11 8	5 9	11 8

на віддалення від свого східного осередку і з огляду на те, що протягом історії його випихали інші елементи європейського походження. Між лапоноїдними елементами зникне різка процентова протилежність, коли ми злучимо їх в одну групу. Різниця вийде тоді заледви на 1.8. Значна різниця заходить у середземноморській групі. Причини можемо дошукуватися в моментах історичного характеру, себто, що цей тип держався передусім водного шляху від закруту Волги просто на північ, нав'язував торговельні зв'язки з північними племенами, славними зі своїх дорогих кожущків, причому його витискали з заходу нордійські елементи, як на це вказує процентове відношення того типу у східній і західній території. Загадкою залишається тихоокеанський тип. Є він або останком старої людности, що зберігся у неприступних болотах, людности, що її слід стрічаємо навіть у Скандинавії або виступав він загально в північно-східній Європі, тільки ми не вирізнили його в більшім проценті в попередній групі з огляду на невелику скількість краніологічного матеріялу. Це питання залишається покищо отвертим. (Таб. XIII.).

З наведених уваг робимо висновок, що між обома популяціями, не вважаючи на великий протяг часу, є стисла паралельність, як це зрештою передбачив своєю тонкою інтуїцією й наш заслужений антрополог Іван Раковський.

ПОРІВНЯННЯ.

Одною з причин, чому ми рішилися заналізовану серію черепів визначити за приналежну передовсім до азійських первнів, була неможливість прикласти без очевидних протирічностей закону про чисельність типів та закону середньої арифметичної.

Найближча з географічного погляду популяція до фінської є алянська⁶⁾. Вона теж проаналізована шляхом індивідуалізації. В порівнянні користуємося елементами виділеними статистичними методами, а не використовуємо закону про чисельність типів. (Таб. XIV.).

Табеля XIV. Порівняння алянських і фінських типів.

Назва народу	Т п п и									
	ξ	ε	ρ	α	γ	β	ι	π	λ	τ
Фіни . .	(5·0) —	—	20·0	15·0	—	—	5·0	(45·0) 50·0	5·0	5·0
Аляни . .	—	13·2	42·1	23·7	14·0	7·1	—	—	—	—

Серед алянів, що їх могила у Верхнім Салтові походить з того самого віку, що й могила фінів, ми вирізнили такі краніологічні типи: іберійсько-острівний, левантійський, нордійський, субнордійський та преслов'янський. На чоло вибивається левантійський тип (42.1%) зі своїм основним типом ε (13.2%) друге місце займає нордійський тип (23.7). У фінів на перше місце вибивається палеоазійський тип (50.0%), а якщо ще будемо протиставляти і два інші типи — λ, τ, — що мають осідок в Азії, європейським, то тоді процент зростає до 60.0%. Важніше становище займає левантійський тип (20.0%), що з другим середземно-морським мішанцем і з північно-західним типом творить 25% цілоти. Нордійський тип виступає щойно на третьому місці. З цього порівняння бачимо, що обидві популяції стоять одна супроти одної на бігуновому становищі. Аляни мають європейський характер і то південно-європейський, фіни азійський і то, як виходило б із антропологічної мапи Азії С. Клімка²⁾, північно-західній, що обіймає ціле річище Обу й далші території на захід. У світлі цих результатів інакшого забарвлення набирає оголошена недавно антропологічна карта Європи, трохи фантастична, бо Е. Банзе³⁾ переводить у ній засяг азійських типів через цілу Росію аж на Україну поза Харків. (Таб. XV.).

З інших популяцій найподібнішими краніологічними серіями до наших фінів, є черепи новгородців, мерян, а далі полян із XII. віку та сіверських цвинтарів. Коли нав'язувати до новгородян, то

1) R. Jendyk, Czaszki alańskie z VIII—IX. wieku, „Kosmos“ 1930. Tom 55.

2) S. Klimek, Dalsze studia nad kranjologją Azji, „Kosmos“, 55.

3) E. Banse, Rassenkarte Europas.

Табеля XV. Порівняння найподібніших серій.

Назва	Показники				
	Головний	Висотний	Чолово-тіменний	Очних ямин	Носа
Фіни	77.3	74.5	68.8	78.1	53.2
Новгородяни	77.7	74.8	68.0	79.8	53.4
Меріяни	75.5	74.5	68.9	79.1	51.3
Поляни з XII в.	75.9	72.8	69.5	77.5	52.0
Сіверські цвинтарі	79.7	74.2	68.0	80.1	52.7

це вказувало б на давні взаємини з західними територіями надволжанських фінів та на північну колонізацію слов'ян, яка в такому випадку була розмірно стара, але дуже нечисельна. Лучба з мерянами є ясна з огляду на спокрівлення.

Спеціального наświetлення потребує левантійський тип, бож палеоазійський є тільки продовженням в Європу тієї північно-західної території Азії, де він збитою масою виступає, а нордійський може бути головно представником тих, що заверталися з іранських племен перед нападами зі сходу чи навіть заходу. Як ми вже згадували на іншому місці⁷⁾, процент цього типу, що далі на захід меншає, причому зростає щораз більше процент нордійського типу. Це явище можемо поширити й на північні землі Східної Європи, та тільки з тією зміною, що тут меншає чисельність обох типів: *q*, *a*, тип *q* менше, тип *a* більше — на користь азійських елементів. Виходило б з того, що побережжя Чорного моря — це осередок левантійського типу, з якого він розходить ся на північ та на захід. Коли перейти оком цілу низку народів у наших степах від найдавніших часів, то найскорше можна б віднести його до кімерійської людности, яку остаточно залила хвиля скитів, насуваючи з Азії, а яка, як це вже інші доказали, була передовсім нордійська. Але ж бо ми знаємо, що кімери — це трацьке плем'я, отже передовсім таке саме нордійське, а нордійські сліди трацьких племен зазначилися не тільки а антропологічному складі народів Східної Європи, але і східної частини Середземного моря і то так далеко, що навіть змінили характер первісної тамошньої культури (Крета). Тимто можна б припустити, власне з огляду на Закавказзя, що левантійський тип треба віднести до передкімерійської людности, яка

⁷⁾ Р. Єндик, Індоевропейці на Закавказзі. Записки Мат.-прир. Секції Н. Т. Ш., Львів, 1930, Т. 28.

злилась з кімерійцями, після їх переходу з наддунайської долини в чорноморські степи. Є ще й друга можливість: скити й кімерійці були переважно нордійського типу, отож можливо, що східні скитські племена, які в різних часах жили над Каспійським морем та у підніжжях Кавказу, переміщувалися із сусідніми племенами левантійського типу так сильно, що первісний нордійський тип уступив на друге місце. Колиж згадані племена, головнo сармати й алани, перейшли на Чорноморські степи, перенесли згадані левантійські первні й до західніх скитських племен, а переходячи опісля далше на захід, зазначають свій шлях згаданим уже відношенням антропологічних типів, який бачимо у черепів, знайдених в полишених ними гробовищах.

Левантійський і нордійський тип у фінських племен треба б у такому випадку віднести до цих двох можливостей, і щодо фінів одна і друга — ймовірна. Через те, що могутність левантійського типу була стара, то не диво, що обидва муромські черепи взагалі, а левантійська група зокрема творять такий високий процент.

Попередня аланська робота дала образ антропологічних відносин у чорноморських степах перед напором турецьких і монгольських орд. Тут знову ми свій дослід зв'язали з іншими матеріалами, тим то ця стаття може дати образ антропологічного складу людности північних лісистих територій, творячи спільне звено з сіверськими черепами, які можна нав'язати й до алянів і до фінів.

Львів, 6. XI. 30.

ЛІТЕРАТУРА.

1. М. С. Грушевський: Історія України. Т. I. Львів. 1904.
2. Г. Ф. Дебєц: Черепа із финских могильников. Сборник М. А. Э. Т. VIII.
3. М. Ebert: Südrussland im Altertum. 1921.
4. Р. Єндик: Індоевропейці на Закавказзі. З Мат.-прир. Секції Н. Т. III Том 28,
5. R. Jendyk: Czaszki alańskie z VIII—IX. w., Kosmos. 1930. T. 55.
6. R. Jendyk: Grecja starożytna pod względem antropologicznym. Arch. N. T. 1933.
7. R. Jendyk: Analiza kranjologiczna lwowskiej mogiły kozackiej.
8. J. Kollmann: Beiträge zur Kranjologie d. europ. Völker. Arch. f. Anthr. 1881.
9. S. Klimek: Studja nad kranjologją Azji półn. środ. i wsch., Kosmos. 52.
10. В. В. Латишев: Извѣстія древних писателей о Скитіи и Кавказѣ. С. Петербург. 1896.
11. Матеріали по архелогіи Россіи. Nr. 26.
11. E. Minkowska: Wyniki zastosowań metody diagnozy różniczkowej do określenia składników ludności europejskiej. Kosmos. 1925.

12. Л. Нидерле: Человѣчество в доисторическія времена. Петербург. 1898.
13. L. Niederle: Puvod a počatky slovanu vychodnich. 1924. Прага.
14. Pauly - Wissow: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart 1839—1852 (також нові видання).
15. Ів. Раковський: Кости Черемісів з давніх гробів у Тоншаві ко-
стромської губернії. Матер. до укр. етнології. Т. XVII. 1918. Львів.
16. J. Rakowsky: Ein Beitrag zur Anthropologie der Tscheremissen. Mitteil.
der anthrop. Gesellschaft in Wien, B. XLV. 1915.
17. J. Czekanowski: Das Typenfrequenzgesetz. Anthr. Anzeiger. 1928. V.
18. J. Czekanowski: Das Mittelwertgesetz. Verhand. Ges. f. Phys. Anthr.
1930. IV.
19. Г. Н. Чучукало: Верхне-салтовских черепа. Мат. по Антр. України.
1928. II.
20. H. Beidler: Die Skythen u. ihre Nachbarvölker. Arch. Anthr. 1914. XIII.
21. W. Tomaschek: Kritik d. ält. Nachrichten über den skythischen Norden.
Sitzungsberichte d. kais. Akad. Wien. 1888 i 1889.
22. Ю. Павло Гринцевич: Опыт физической характеристики восточных
Славян. См. по Славянов. 1910. Т. III.

ZUSAMMENFASSUNG.

Den Gegenstand unserer Abhandlung bildet das von H. F. Debec und I. Rakowsky veröffentlichte kranilogische Material. Das erste Material stammt aus dem Gouvernement Kostroma und sein Alter wurde auf das XVII. Jahrhundert bestimmt, das andere aus dem Gouvernement Wiatka, sein Alter wurde aber auf Grund archäologischer Entdeckungen auf das IX. Jahrhundert festgesetzt. Die Rassenanalyse wurde mit Hilfe statistischer Methoden durchgeführt, wobei folgende anthropologische Typen unterschieden wurden.

Das Herabsinken des paläoasiatischen Typus von 45% auf 35·3% ist aus Rücksicht auf die geographische Lage leicht erklärlich. Das Material von I. Rakowsky stammt nämlich aus den westlicheren Gebieten, wodurch der Bereich des zahlreichsten Typus, sowohl aus Rücksicht auf seine Entfernung vom ostasiatischen Zentrum, wie auch wegen seiner Verdrängung durch andere anthropologische Typen europäischer Abstammung während der historischen Entwicklung beschränkt werden mußte. Unter den kurzköpfigen Typen verschwindet der Prozentgegensatz, wenn wir den laponoidischen und zentralasiatischen Typus in eine Gruppe vereinigen. Der Unterschied in der Mittelmeergruppe findet seine Erklärung einerseits darin, daß dieser Typus sich vorwiegend an den Wasserweg vom Wolgas Knie gradaus nach Norden hielt und, wie es die historischen Quellen bestätigen, den Lederhandel mit den nördlichen Stämmen führte, zweitens, daß er vom Westen her durch die nordischen Stämme, welche demselben Ziele entgegenstrebten, zurückgedrängt wurde, was in dem Prozentverhältnisse der Typen den Ausdruck findet.

Wie aus der Tabelle ersichtlich ist, besteht zwischen den beiden Populationen, ungeachtet des großen Zeitraumes, ein enger Zusammenhang, wozu besonders der erschwerte Verkehr, sogar im Gouvernement Kostroma, beitragen hat; dadurch wurde das Eindringen neuer Rassenelemente verhindert und die Bevölkерung des Gouvernements Kostroma behielt ihren ursprünglichen Charakter.